

שיר השירים: אהבה ומיסטיקה

בשבת חול המועד פסח קוראים בבתי הכנסת את מגילת שיר השירים [שה"ש]. טעמים רבים ניתנו לקביעת מועד זה. ראש וראשון ביניהם, האביב, אותו אנו נושמים בפסוקי המגילה, אביב שבטבע ואביב שבלב. כפשוטה מהווה המגילה שיר אהבה, או אוסף שירי אהבה, אהבת בשר ורוח. המסורת היהודית טענה לעומת זאת: "כל השירים קודש ושיר השירים קודש קודשים". האהבה שבין הדוד והרעיה, נתפסה כמתארת את הברית הקולקטיבית שבין עם ישראל לקב"ה או כאלגוריה לאהבה האינטימית והמיסטית שבין נשמתו של האדם לא-ל. על גישה זאת רוצה אני לדון כאן. כדי להבינה מבקש אני מהקוראים להתלוות אלי במסע חטוף אל המסורת המיסטית היהודית, כפי שהיא נתפסה על ידי החסידות.

כדי להתחיל את המסע, אציע לפני הקורא משל. נתאר לעצמנו במאי היוצר סרט מופלא, ובונה בו עולם ומלואו. מופלאות הסרט באה לידי ביטוי בכך, שגיבוריו חיים, חושבים ומרגישים. הם אפילו בעלי בחירה חופשית. אמנם, הבמאי יכול לשלוט על העלילה, אך למרות זאת הוא מכבד את עצמאות הגיבורים ומטיל עליהם את המשימה להמשיך את בניית העולם שהוא יצר. לפי המסורת המיסטית, העולם הוא מעין סרט כזה, שמציאותו אינה בצלולואיד, אלא כביכול בדיבורו או מחשבתו של הקב"ה, הבמאי השמימי. אנו גיבורי סרט אשלייתי מעין זה. המיסטיקה החסידית מלמדת אותנו שאנו מסוגלים לפרוץ אל מחוץ למסך. זהו "ביטול היש", "יש" שהוא בעצם אשליה, תנאי להתקרבות אל הבמאי שנמצא מעבר. זהו אידיאל ה'דבקות' המבוטא בשיר השירים (א, ד): "הִבֵּי אֲנִי הַמֶּלֶךְ הַדָּרִי".

העולם כחלום

החסידות השתמשה באמצעים שונים כדי לבטא את הגישה המיסטית. יש כאלה שאמרו שכל העולם כולו אינו אלא משל. אחרים השתמשו בדגם החלומות, הסרטים הפרטיים שאנו (?) יוצרים ומקרינים לעצמנו בשעת השינה. כשם שאנו מתעוררים משנתנו ותופסים שהחלום לא היה מציאותי, כך מבקשת המיסטיקה להעיר אותנו דווקא ממצב הערנות, שאינו אלא חלום אשלייתי מסוג אחר. את זאת ביטאה החסידות באמצעות הפסוק הקלאסי (תהלים קכו, א): "בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ פְּחֻלָּמִים". על פי פשוטו מתאר הפסוק את הגאולה העתידית. היא תהיה כה מופלאה ובלתי צפויה שקשה יהיה להאמין שהיא אכן התרחשה, ונאמר לעצמנו ההיית או חלמתי חלום? החסידות פרשה את הפסוק בצורה הפוכה: בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן, בשעת הגאולה, הָיִינוּ פְּחֻלָּמִים, נבין שכל ההיסטוריה האנושית הטרגית לא הייתה אלא חלום. כך כותב ר' משה חיים אפרים מסדילקוב נכדו של הבעש"ט (דגל מחנה אפרים, פרשת ויצא): "שהגלות נמשל לחלום... כמו בשעת השינה אדם רואה בחלום דברים המדומים, שהם שקר... שלכל אחד דומה לו שהוא אמת". והוא מוסיף "והגאולה הוא שה' יאיר עיניים שהכל יראו מה הוא האמת הגמור ויצאו מן

הגלות שהוא השקר... וזה יש לומר שמרומז בפסוק "וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ" (בראשית כה, טז)... והמשכיל יבין כי קיצרתי בזה". המציאות האנושית הנורמלית היא מציאות של גלות וחלום. הגאולה היא שינוי ב"אופטיקה" של תפיסתנו. או אז נראה את הדברים בצורתם האמיתית, מה שיוביל אותנו אל מעבר למגבלות הזמן והמקום. זוהי המשמעות העמוקה של דברי הפיוט שבהגדת הפסח: "קָרַב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה".

מיסטיקה וחסד

בהגות היהודית שבשלהי ימי הביניים, נתפסה המיסטיקה כעץ החיים שבגן העדן, שאבד לאנושות כאשר היא נשבתה על ידי הפילוסופיה הרציונלית, היא עץ הדעת. לאור ניסיון הדורות האחרונים עלינו להוסיף שרבים חיפשו קיצור דרך של מיסטיקה כימית בעזרת הסמים, עוד אחד מלהטוטי החרב המתהפכת של הסטרא אחרא שרוצה להטעות את הבריות.

הפרספקטיבה המיסטית הזאת, הלהיבה ומלהיבה רבים. אולם לא כל ההוגים קיבלו אותה, אפילו בעולמה של החסידות עצמה. הרחיק לכת עמנואל לוינס, שהזדהה עם ההתנגדות האנטי-חסידית ופסל לחלוטין גישה זאת. הוא רואה במיסטיקה מעין שכרות האסורה בעבודת ה': "וַיִּין וְשָׁכַר אֶל תְּשֻׁבַּת אֶתָּה וּבְנִיךָ אֶתָּה, בְּבִאָכְם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד" (ויקרא י, ט). החוייה המיסטית נראית ללוינס, כבגידה בייעודה המוסרי של היהדות.

לא אשפוט במחלוקת זאת. אולם עלינו להבין שהמוסר הוא דווקא מרכיב מהותי במיסטיקה היהודית. כדי להסביר זאת עלינו לחזור אל משל הסרט. הבמאי השמימי מלווה את גיבורי הסרט במעשיהם ובהרגשותיהם. אין בכך פלא. גם במאים בשר ודם, "חשים" את גיבוריהם, סובלים ונהנים אתם. הבמאי השמימי, עליו אנו מדברים כאן, יכול היה לעשות כך, וללוות בהרגשותיו את גיבורי העלילה שהוא חיבר, כבני האדם הממלאים את מַאֲוִיָּיהם ותאוותיהם באשליית הקולנוע. זאת הייתה אכן אפשרות, אלא שלבמאי השמימי יש "בעיה"! הוא לא נהנה, מסרטי פעולה, דרמה, וודאי לא מפורנוגרפיה. הוא נהנה רק ממעשי החסד של הגיבורים, חסד הנעשה מתוך חופש וללא כפייה. אכן, בספר היסוד של הקבלה ה'זוהר', יש תיאורים ארוטיים רבים שכביכול מתרחשים בא-להות. אך כשאנו קוראים אותם אנו רואים שהם מתארים מעשי חסד, שבני אדם עושים זה עם זה, לשם שמים, מעבר לאגואיזם האנושי.

חרות ואהבה

ועתה הערה אחרונה על הבמאי. הוא יכול היה לברוא לגיונות נוספים של מלאכים, כרובים ושרפים, מקהלות מקסימות השרות לפניו תשבחות המלוות במוסיקה שמימית שאוזן אנושית טרם שמעה. אולם, הקב"ה בחר בדרך אחרת. הוא ברא את האדם כייצור חופשי, כאתגר האמיתי היחידי הקיים לפניו. הקב"ה מצפה מהאדם אהבת ה' ואהבת הריע. אלא שהאהבה האמיתית תתכן רק מתוך חרות. אפשר לאנוס ולכפות, אפשר לקנות שירותי אהבה, אבל אי אפשר לקנות אהבה: "אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאַהֲבָה בּוֹזֵז יִבּוֹזוּ לוֹ" (שה"ש ח, ז). אין ספק שבקרוב תייצר

האנושות בני ובנות זוג רובוטיים, משרתי אהבה ונישואים. אני מקווה שצאצאינו יהיו שייכים לשמורת הטבע שתכריז אז: "אם אֶשְׁכַּחְךָ אהבה - תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבֹּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֶיךָ". באובדן האהבה נאבד את הביטוי החשוב ביותר לחרות, ואת הדגם הנעלה ביותר שביחסינו אל הקב"ה.

לכאורה מהווה הפרשנות המיסטית של שיר השירים, בריחה מפשוטו המביך של הספר. דורנו החופשי והחשפני אינו זקוק לפרשנות מעין זאת. הוא הלוא חוגג את האהבה ואת המיניות ללא הגבלות ומעצורים. תרשו לי תגובה ספקנית. חוגגי המיניות לא התחילו להבין את שיר השירים. לאהבה יש שם מימדים רוחניים וגשמיים גם יחד. היא אינה מיניות ערומה. כבר הדגישו חז"ל (אבות ה, יט) את הניגוד שבין האהבה ללא מרכאות, לבין התאוה הזולה של אמנון החומד בתמר: "וַיִּשְׁכַּב אֹתָהּ, וַיִּשְׁנָאָהָ אֱמֶנֶן... גְּדֹלָה הַשְּׁנָאָה אֲשֶׁר שְׁנָאָה מֵאֲהָבָה אֲשֶׁר אֲהָבָה" (שמואל ב, יג, יד-טו). סיום זה דרמטי ואולי מוגזם, אבל הבנליות שבהמשך הפסוק מתאימה לביטויי ה"אהבה" שבדורנו: "וַיֹּאמֶר לָהּ אֱמֶנֶן קִוִּי לִכִּי". כנגד אהבה זאת מעלה על נס הנביא את האהבה השומרת אמונים ומנצחת את הזמן: "וַיֹּאשֶׁת נְעוּרִים" האם ייתכן "כִּי תִמָּאֵס?" (ישעיהו נד, ו). זהו המסר של שיר השירים. כנגד האהבה אשלייתית ובעד האהבה העמוקה והאמיתית, פונה אלינו הכתוב (ח, ו-ז): "כִּי עֲזָה כִּמּוֹת אֲהָבָה קִשָּׁה כְּשֹׂאֵל קִנְיָה רִשְׁפִּיהָ רִשְׁפִּי אֲשֶׁ שִׁלְהֶבְתִּי-הָ. מִיָּם רַבִּים לֹא יוֹכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאֲהָבָה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטָפוּהָ".